

Hey there, Maria! De speelruimte van het Ave Maria in hedendaagse uitvaarten

Janieke Bruin-Mollenhorst*

Summary

Contemporary funeral rituals in the Netherlands are often characterised as secularised and individualised. Therefore, it is intriguing that ‘Ave Maria’ is still among the Top 10 most popular songs that are played during funerals. This article shows various motivations for listening to an Ave Maria: expressing a shared Christian identity; expressing the Christian identity of the deceased; ‘it is a beautiful piece of music’; and ‘it belongs to the funeral’. It is argued that the Ave Maria provides some latitude (speelruimte) in contemporary secularised and individualized funerary culture.

Oma had een briefje achtergelaten met haar uitvaartwensen. Ze wilde graag dat tijdens haar uitvaart uit de Bijbel werd gelezen. Het christelijk geloof was belangrijk voor haar: ze haalde er troost en houvast uit. Hoe anders is dat voor de naaste familieleden. Zij hebben – zoals dat vaak wordt genoemd – ‘niets met het geloof’. Oma had geprobeerd om het christelijk geloof aan haar kinderen mee te geven, maar zij lieten het los. De kleinkinderen hadden evenmin iets met het geloof. Nu oma was overleden en de kinderen en kleinkinderen het briefje van oma hadden gevonden, stonden ze voor de keuze: zouden ze deze wens van oma vervullen of kozen ze voor muziek en teksten waar ze zelf troost en houvast uit haalden, en legden ze oma’s laatste wens naast zich neer?

Uit: interview met ritueelbegeleider

Inleiding

Het ‘briefje van oma’ is illustratief voor de hedendaagse Nederlandse uitvaartcultuur, die vaak wordt gekarakteriseerd als gesecculariseerd en geïndividualiseerd. Kerken hebben steeds minder invloed op het uitvaartritueel en

---

* Janieke Bruin-Mollenhorst werkt als wetenschappelijk coördinator aan het Instituut voor Rituele en Liturgische Studies. Ze is gepromoveerd binnen cultuurwetenschappen aan Tilburg University en is gespecialiseerd in omgang met de dood, religie, muziek en ritueel.

de wensen van nabestaanden en/of de overledene liggen vaak aan de basis van de hedendaagse ‘persoonlijke uitvaart’.¹ Het is geen uitzondering wanneer de overledene wel christelijk was, maar de nabestaanden dat niet (meer) zijn. Wanneer christelijke teksten, symbolen of rituelen geen zeggingskracht (meer) hebben voor de nabestaanden, (hoe) geven zij in de uitvaart dan uitdrukking aan de christelijke identiteit van de overledene? Het roept spannende en soms pijnlijke vragen op: ‘voor wie is de uitvaart eigenlijk?’ en ‘negeren we oma’s laatste wens?’

Muziek is een belangrijk onderdeel van uitvaarten. Eerdere studies hebben uitgewezen dat muziek bij uitvaarten onder andere klinkt om uitdrukking te geven aan iemands religieuze overtuiging, zowel binnen als buiten een geïnstitutionaliseerde setting (Adamson en Holloway 2012; Garrido en Davidson 2016; Caswell 2011; Bruin-Mollenhorst 2019). Gebaseerd op interviews met voorgangers concludeert Glenys Caswell dat in de Free Presbyterian Church of Scotland en de Free Church of Scotland muziek bij uitvaarten – en andere kerkdiensten – vooral wordt gebruikt om de aandacht op God te houden:

For these ministers from the Free and Free Presbyterian Churches this is precisely what they do not want to occur; they want mourners at a funeral to focus on God and “the ultimate issues life, death, eternity, heaven and hell” (Free Presbyterian minister, Stornoway). Music other than psalms would be a distraction from this and could lead mourners to focus on aspects of the process that, to adherents of the free churches, are extraneous. Thus music here is used in a limited way as a means of controlling the focus of worship. (Caswell 2011, 327)

Caswell beargumenteert vervolgens dat muziek kan in- en uitsluiten. Mensen die regelmatig naar de kerk gaan, zullen bekend zijn met het repertoire en zullen waarschijnlijk weten wat zij van een kerkelijke uitvaart kunnen verwachten. Zij behoren tot de kenners: ‘They are in the know and thus are included in the religious elite’ (Honigsheim 1989, zoals geciteerd in Caswell 2011, 327). Zij die echter niet bekend zijn met deze praktijken, kunnen zich buitengesloten voelen. Caswell illustreert dit treffend met een interviewee die zegt: ‘I had two friends who went to one (Free Presbyterian funeral) and they came out and said, “whose funeral was that again?” No names were mentioned... it was all church’ (Caswell 2011, 327). Wanneer de kenners de liederen mee kunnen zingen, maar zij die hier geen kennis van hebben op dat moment niet kunnen participeren, kan dat oncomfortabel zijn en kan men zich buitengesloten

voelen, aldus Caswell. Dat religie, en daarmee ook religieuze muziek, op deze manier kan in- en uitsluiten geldt uiteraard ook voor de Nederlandse context.

Zowel in het bredere Nederlandse uitvaartlandschap als binnen christelijke uitvaarten, is sprake van een veranderend ‘Vaarwel’, waar niet alleen vormgeving, maar ook duiding van uitvaartrituelen verschuiven (Van Tongeren 2007). In dit artikel wil ik nader ingaan op die vorming en duiding van uitvaartrituelen in de seculariserende, individualiserende Nederlandse context. Ik concentreer me hierbij op hedendaagse, persoonlijke uitvaarten en sta nadrukkelijk stil bij de verschillende motivaties van nabestaanden om tijdens een uitvaart naar een Ave Maria te luisteren, een lied dat nog altijd in de Top 3 van uitvaartmuziek te vinden is. Het Ave Maria heeft een christelijke oorsprong: hoe kan dan de populariteit van het Ave Maria worden verklaard in een seculariserende uitvaartcultuur? Klinkt het Ave Maria wellicht ook buiten christelijke uitvaarten, en kan het dan ook mensen in- en uitsluiten?

Hoewel ik me zeer bewust ben van een religieus en cultureel diversere uitvaartcultuur in Nederland, richt ik me in dit artikel op de ‘persoonlijke uitvaart’. Met ‘persoonlijke uitvaarten’ bedoel ik uitvaarten waarin het leven van de overledene centraal staat, en waarin de nabestaanden in de gesprekken ter voorbereiding op de uitvaart leidend zijn: hun wensen staan centraal, en de experts (uitvaartleiders, ritueelbegeleiders, etc.) zijn begeleidend (zie ook Mathijssen 2017, 97). De personalisering van deze uitvaarten vindt niet alleen plaats door middel van de woorden die gesproken worden, maar ook door bijvoorbeeld de bloemen, muziek, catering en andere elementen af te stemmen op de voorkeuren van de overledene.

Om de vragen uit dit onderzoek te kunnen beantwoorden maak ik gebruik van data die verkregen zijn door observaties van uitvaarten en door interviews met zowel nabestaanden als verschillende professionals die betrokken zijn bij uitvaarten (zie Bruin-Mollenhorst 2021, 32-33).² Het betrof hier uitvaarten die plaatsvonden in een crematorium.

Voor een beter begrip van de huidige uitvaartcultuur en hoe deze tot stand is gekomen, schets ik kort de geschiedenis van de uitvaartcultuur in Nederland, met een speciale focus op ontwikkelingen rond christelijke uitvaarten. Vervolgens sta ik kort stil bij de hedendaagse persoonlijke uitvaart, waarna ik inzoom op muziek en in het bijzonder het Ave Maria.

Een seculariserende uitvaartcultuur

De Nederlandse uitvaartcultuur kan, over het algemeen, worden gekarakteriseerd als gesecculariseerd en geïndividualiseerd (Venbrux, Peelen en Altena 2009). Deze karakterisering moet mijns inziens vooral worden begrepen tegen de achtergrond van de geschiedenis van de uitvaartcultuur in Nederland. Hoewel het te ver voert om hier in detail op in te gaan, kan in grote lijnen worden geschetst dat aan het begin van de twintigste eeuw uitvaarten voornamelijk aansloten bij de zuil waartoe de overledene behoorde. Bij de uitvaart van iemand die bij de socialistische zuil behoorde, waren bijvoorbeeld sprekers van socialistische verenigingen en klonken socialistische strijdlieden, terwijl bij iemand die tot een christelijke zuil hoorde, er voornamelijk een spreker van een kerk was en er christelijke liederen klonken. Toen halverwege de 20^e eeuw de zuilen hun invloed op het leven van de leden verloren, kwam de vraag open te liggen hoe de uitvaart moest worden vormgegeven. Een antwoord werd gevonden in gestandaardiseerde uitvaarten die als ‘onpersoonlijk’ kunnen worden gekarakteriseerd: vaak klonk er geen enkele toespraak en vrijwel altijd werd er naar drie muziekstukken geluisterd (crematoria hadden vaak lijsten met ‘standaardcombinaties’ die vaak bij uitvaarten werden gespeeld). Deze uitvaarten vonden plaats volgens een standaard format met een beperkte tijdsduur, waarna de beroemde/beruchte ‘koffie en cake’ werden genuttigd. Eén van mijn interviewees, een medewerker van een crematorium, zei – enigszins chargerend –: ‘Uitvaart A verschilde in deze tijd alleen van uitvaart B doordat de overledene een andere naam had.’ Aan het eind van de twintigste eeuw, onder invloed van toegenomen diversiteit, doorgaande secularisering en individualisering, vindt een omslag plaats in de uitvaartcultuur. Steeds meer elementen in de uitvaart worden gepersonaliseerd, dat wil zeggen: aangepast aan de wensen van de overledene en/of de nabestaanden. Men zou kunnen stellen dat aan het begin van de eenentwintigste eeuw de ‘persoonlijke uitvaart’ de nieuwe standaard is. Andere belangrijke veranderingen in de 20^e eeuw betreffen de opkomst van crematie in Nederland, in 2023 ligt het (voorlopig) crematiepercentage op 69,55%,³ en vanaf het eind van de 20^e eeuw zien we de toename in het gebruik van digitale foto’s en video’s bij uitvaarten. Ook de livestream heeft – zeker ten tijde van corona – aan populariteit gewonnen. Voor een verdere beschrijving van de geschiedenis en de huidige uitvaartcultuur verwijs ik naar de omvangrijke beschrijving van Wim Cappers (2012) en het werk van Brenda Mathijssen (Mathijssen en Venhorst 2019; Venhorst en Mathijssen 2017). Hoewel er geen cijfers beschikbaar zijn over het percentage christelijke uitvaarten in de 20^e eeuw en het

eerste kwart van de 21^e eeuw, kan worden gesteld dat er een grote diversiteit is ontstaan in de wijze waarop en de mate waarin religie een plek krijgt in een uitvaart. Enerzijds kan worden gekozen voor een min of meer traditionele christelijke uitvaart, met een voorganger van een kerk, lezingen uit de Bijbel en christelijke liederen, anderzijds kan worden gekozen voor een uitvaart waar het christendom geen rol speelt. Deze twee voorbeelden liggen ieder aan het uiteinde van een continuüm, waarop vele variaties mogelijk zijn in de zin van meer of minder christelijke elementen, al dan niet geleid door een kerkelijke voorganger. Ook zijn varianten opgedoken waar de uitvaart als het ware in tweeën is geknipt: een kerkelijk uitvaart in de kerk, gevolgd – al dan niet een dag later – door een uitvaart op een andere locatie, waar het accent ligt op de ‘persoonlijke uitvaart’ en waar religie veel minder een rol speelt.

In haar onderzoek naar de veranderende invloed van nabestaanden op christelijke uitvaarten, stelt Mathijssen dat nabestaanden niet alleen steeds meer invloed willen hebben op de liturgie, maar ook dat er steeds meer elementen in de uitvaart zijn waar de nabestaanden invloed op kunnen/mogen hebben (Mathijssen 2013, 218). Hierbij moet worden opgemerkt dat er grote verschillen zijn tussen bijvoorbeeld protestantse en rooms-katholieke uitvaarten, en dat deze verschillen ook afhankelijk zijn van de voorganger. Als resultaat van deze toegenomen invloed is de liturgie als het ware een mix van traditionele religieuze elementen en *custom-made* elementen welke ik verder in dit artikel ‘persoonlijke’ elementen zal noemen. Polspoel omschrijft deze veranderende invloed treffend vanuit het perspectief van motto’s van uitvaartverzorgers als een verschuiving van ‘Wij nemen u alle zorg uit handen’, naar ‘Wij verzorgen een uitvaart geheel in overeenstemming met uw wensen en aansluitend bij uw persoonlijke situatie’ (Polspoel 2007).

Mathijssen benoemt enkele redenen waarom nabestaanden kiezen voor een christelijke uitvaart. Nabestaanden kunnen hiervoor kiezen omdat 1) zowel de overledene als de nabestaanden gelovig en/of kerkgaand zijn; 2) nabestaanden bang zijn voor een laatste oordeel; 3) omdat ze simpelweg van een christelijke liturgie houden; of 4) omdat de overledene christelijk was en graag een christelijke uitvaart zou hebben gewild. Redenen om juist niet te kiezen voor een kerkelijke uitvaart zijn voor buiten- of randkerkelijken bijvoorbeeld een gevoel van schaamte, omdat ze zo weinig betrokken zijn bij de kerk; of een voorkeur voor een meer comfortabele aula omdat die a) warmer en comfortabeler is, en/of b) al in het gebouw van de crematie is (in geval van cremieren) (Polspoel 2007, 133).

Uitvaarten anno 2023

Anno 2023 is er sprake van een zekere ‘rituele creativiteit’, die aan het eind van de 20e eeuw in Nederland zichtbaar werd binnen uitvaarten (Venbrux, Heessels en Bolt 2008; Post 2021), en is de reeds genoemde ‘persoonlijke uitvaart’ de standaard. De uitvaart moet weerspiegelen wie de overledene was. Zo vindt de uitvaart bijvoorbeeld plaats in het favoriete café van de overledene (‘hij zat altijd op die kruk aan de bar’) en wordt naar muziek van Guus Meeuwis geluisterd wanneer de overledene fan was van deze Brabantse artiest. We zien de persoonlijke voorkeuren ook terug in bijvoorbeeld de catering na afloop van de uitvaart (‘moeder was dol op Spekkedikken, dus eten we die straks’), of in de bloemen op of rond de kist (‘vader hield van rode rozen’). Door op verschillende manieren aan te sluiten bij wie de overledene was, zijn er op een aantal momenten bij de uitvaart elementen waarin nabestaanden de overledene als het ware kunnen herkennen. In het personaliseren van de uitvaart spelen beelden een steeds grotere rol: PowerPointpresentaties met foto’s uit het leven van de overledene zijn een standaardonderdeel geworden van de uitvaart. Ook filmpjes doen hun intrede. De hoeveelheid elementen die wordt gepersonaliseerd wisselt uiteraard van uitvaart tot uitvaart.

Het personaliseren van een uitvaart krijgt niet alleen vorm door zichtbare elementen, maar ook in het gedachtegoed dat tijdens een uitvaart tot uitdrukking wordt gebracht. Wanneer een overledene zogenoemd ‘eenvoudig’ leefde, zonder al te veel luxe en uitspattingen, dan proberen nabestaanden dat vaak terug te laten komen in de uitvaart. Men kiest dan bijvoorbeeld voor een eenvoudige kist, muziek die vaak klinkt bij uitvaarten, en eenvoudigweg ‘koffie met cake’ na afloop van de uitvaart. Op die manier probeert men aan te sluiten bij de manier waarop de overledene in het leven stond: ‘Zo zou ze het gewild hebben.’

Bij de persoonlijke uitvaart geven nabestaanden vaak aan dat een uitvaart niet ‘te zwaar’ of ‘te droevig’ moet zijn. Daarmee wordt bedoeld dat men niet te veel nadruk wil leggen op het verdriet naar aanleiding van het overlijden van een dierbare, maar dat men het leven van de overledene wil vieren en dat men zich wil troosten met de plezierige herinneringen die worden opgehaald tijdens de uitvaart. In rouwadvertenties zien we dit vaak terug als ‘De dankdienst voor het leven’ of ‘We vieren het leven van’. In de voorbereiding van een uitvaart zoeken nabestaanden vooral naar foto’s, teksten en muziek die troostend zijn of die fijne herinneringen oproepen.

Nauw verweven met de persoonlijke uitvaart is het idee dat iedere uitvaart uniek is. Daarbij wordt uitgegaan van het idee dat ieder mens uniek is, en dat

deze uniciteit ook vorm moet krijgen in een persoonlijke, unieke uitvaart. Tal van uitvaartondernemers en andere uitvaartprofessionals (zoals bloemisten, musici en sprekers) stellen dat zij in staat zijn om de nabestaanden te begeleiden bij het creëren van een unieke uitvaart. Hierbij moet worden opgemerkt dat er sprake is van een duidelijke wisselwerking: enerzijds is er vanuit nabestaanden de vraag naar een persoonlijke, unieke uitvaart; anderzijds bieden de professionals steeds weer nieuwe producten en diensten aan om een uitvaart persoonlijk en uniek te maken. Dit betekent dat de wijze waarop de personalisering plaatsvindt ten dele wordt gestuurd door het aanbod vanuit de uitvaartbranche. Hoewel een uitvaart vaak wordt gekarakteriseerd als persoonlijk en uniek, is de wijze waarop de personalisering tot stand komt dus niet uniek. Uiteraard hoeft dit geen afbreuk te doen aan hoe de nabestaanden een uitvaart ervaren. Tegelijkertijd kan het voor nabestaanden moeilijk zijn dat een persoonlijk en uniek element uit de uitvaart van een dierbare niet exclusief bij deze uitvaart behoort. Toen ik enige jaren geleden tijdens een college sprak over uitvaarten in Nederland, vertelde een student me in de pauze over de uitvaart van haar oma. Er was één liedje dat haar vooral was bijgebleven en dat nu, zo zei ze, echt bij haar oma hoorde en echt ‘van oma’ was. Toen ik haar vroeg om welk liedje het ging, was haar antwoord: ‘Time to Say Goodbye.’ Het was voor haar moeilijk om zich te realiseren dat ‘Time to Say Goodbye’ een van de meest gespeelde liedjes op uitvaarten is: het was immers het liedje van haar oma. Er is dus een zekere spanning tussen de wijze waarop men de uniciteit van een uitvaart of een element van de uitvaart ervaart, en het feit dat datzelfde element ook onderdeel kan zijn van een andere persoonlijke, unieke uitvaart.

Muziek

Uitvaarten zonder muziek zijn eerder uitzondering dan regel in de persoonlijke uitvaart. Welke muziek er klinkt bij een uitvaart wordt veelal bepaald door de nabestaanden, al dan niet in samenspraak met de uitvaartleider en – indien betrokken – een ritueelbegeleider of voorganger. Uitvaartleiders adviseren vaak om aan te sluiten bij de muzikale voorkeur van de overledene en/of de voorkeuren van de nabestaanden. Niet zelden gaan nabestaanden te rade bij de muziekcollectie van de overledene om inspiratie op te doen. Een specifieke, fysieke CD kan herinneringen oproepen aan vervlogen tijden, evenals de muziek die op de CD staat. Ook digitale muzieklijsten die de overledene bij leven heeft samengesteld kunnen worden geraadpleegd. Wanneer men het moeilijk vindt om een keuze te maken uit eigen muziekcollecties – of

hier simpelweg geen interesse in heeft – kan men inspiratie opdoen uit de bestaande Uitvaartmuziek Top 10/50-lijsten. Een simpele online zoektocht bij een uitvaartcoöperatie of -verzorger levert vaak al een lijstje met frequent klinkende uitvaartmuziek, en ook services als YouTube en Spotify bieden tal van afspeellijsten die volgens deze diensten geschikt zijn voor uitvaarten.

Bij uitvaarten in aula's wordt verreweg het grootste deel van de muziek digitaal gespeeld. Tijdens mijn observaties van 44 uitvaarten, klonken in totaal 236 muziekstukken, waarvan slechts 18, verdeeld over 6 uitvaarten, live werden gespeeld (voor een overzicht van deze muziekstukken verwijst ik naar Appendix D in Bruin-Mollenhorst 2021). Hoewel mijn veldwerk geen data bevat van uitvaarten die in kerkgebouwen plaatsvonden, kan worden aangenomen dat in kerken vaker livemuziek is en dat er vaker wordt meegezongen door de aanwezigen (meer over muzikaal repertoire in rooms-katholieke en protestantse uitvaartliturgie, zie Hoondert en Ruessink 2007).

Het aantal muziekstukken dat klinkt tijdens uitvaarten is tevens vrij te bepalen en wordt vaak bepaald in samenspraak met een uitvaartleider en/of voorganger of andere uitvaartspreker. Tijdens mijn observaties van uitvaarten klonken minstens 3 en maximaal 17 muziekstukken. Het aantal muziekstukken is afhankelijk van de beschikbare tijd van de uitvaart, en neemt vaak een groot deel van deze tijd in beslag.

In een eerdere publicatie beschreef ik verschillende functies die muziek kan vervullen bij uitvaarten (Bruin-Mollenhorst 2020). Samenvattend kan worden gesteld dat muziek een rituele functie vervult in het stileren en formaliseren van het begin en eind van de uitvaart en in het afwisselen tussen andere elementen van de uitvaarten, dat zij tevens een functie vervult in het reguleren van emoties, en dat zij een belangrijke rol speelt in het personaliseren van de uitvaart. Het grootste deel van muziek bij uitvaarten staat in het teken van dit personaliseren: het gaat hierbij vaak om de lievelingsmuziek van de overledene of muziek die op andere wijze herinneringen oproept aan het geleefde leven van de overledene. De lievelingsmuziek van de overledene of muziek die herinneringen oproept aan het geleefde leven van de overledene, is geen *l'art pour l'art*, maar staat in dienst van de herinnering aan de overledene. Ondanks dat dit zorgt voor een grote diversiteit aan muzikaal repertoire bij hedendaagse uitvaarten, is er ook een repertoire dat vaak terugkeert bij uitvaarten. Het gaat hier bijvoorbeeld om 'Time to Say Goodbye' van Andrea Bocelli en 'Afscheid nemen bestaat niet' van Marco Borsato. Ook 'Mag ik dan bij jou' van Claudia de Breij en 'Trein naar niemandsland' van Frans Bauer scoorden hoog in de Uitvaartmuziek Top 10-lijstjes van de afgelopen jaren.⁴ De titel van het lied, of (een deel van) de songtekst is gerelateerd aan afscheid,

verdriet, of troost. Het is repertoire dat door veel mensen wordt gekozen wanneer ze zelf geen voorkeur hebben voor een bepaald muziekstuk, maar wel zoeken naar muziek die passend is voor het moment van afscheid nemen.

Ave Maria

Verschillende versies

Wie een willekeurige Uitvaartmuziek Top 10 opent, ziet daarin onder andere Ave Maria genoteerd. Eigenlijk zou hier het meervoud 'Ave Maria's' moeten staan, want het betreft Ave Maria's van verschillende componisten en in verschillende uitvoeringen. In deze secties ga ik kort in op de verschillende teksten van de Ave Maria's en de motivaties van nabestaanden om voor een Ave Maria kiezen. De data die ik hiervoor gebruik zijn afkomstig van een eerder onderzoek naar de rol van het Ave Maria bij uitvaarten (Bruin-Mollenhorst 2019; 2021).

Van de 236 muziekstukken die klonken tijdens de observatie van 44 uitvaarten, klonk 10 maal een Ave Maria (de meeste van de 236 stukken klonken slechts één of twee keer, Bruin-Mollenhorst 2021, Appendix D). Het ging hierbij om verschillende versies van het Ave Maria, gecomponeerd door Bach/Gounod of Schubert, uitgevoerd door Andrea Bocelli, Celine Dion, Maria Callas, Il Divo en André Rieu. Bij uitvaarten zijn de toonzettingen van het Ave Maria door Bach/Gounod en Schubert het meest populair. Het Ave Maria van Bach/Gounod bevat een Latijnse tekst, en hoewel er ook een Duitstalige tekst bestaat op de muziek van Schuberts Ave Maria, klinkt die met de Latijnse tekst het meest bij uitvaarten.

Naast deze Latijnse Ave Maria's klonk ook tweemaal het Ave Maria van de Israëlische singer-songwriter Archinoam Nini (artiestennaam Noa). De toonzetting van dit Ave Maria is die van Bach/Gounod, maar het lied is ingrijpend gewijzigd en in het Engels. De tekst bevat een zekere kritiek, zowel naar Maria als naar de ik-persoon in het lied. Enerzijds bevat de tekst een soort aanklacht, waarin Maria ervan wordt beschuldigd afwezig te zijn; anderzijds bevat de tekst een vorm van zelfkritiek, waarin de ik-persoon kritisch is op zijn/haar eigen gedrag.

Gerelateerd aan het Ave Maria is ook 'Ons Lieve Vrouwke' van Lya de Haas. Ook dit lied klonk tweemaal. De tekst van 'Ons lieve Vrouwke' gaat zowel over het gebruik van het Ave Maria (Weesgegroet), als dat het ook elementen van het Ave Maria in zich heeft: het vertelt over de momenten waarop het Weesgegroet wordt gebeden én het roept Maria op om te bidden voor 'ons'.

De toonzetting is geheel anders dan de hier eerder beschreven Ave Maria's en is speciaal voor 'Ons lieve Vrouwke' geschreven. Opvallend aan 'Ons lieve Vrouwke' is het Brabantse dialect en de expliciete verwijzingen naar beelden van Maria en rituelen waarin Maria een rol speelt: een Weesgegroet bidden; bij een beeld van Maria zitten; en een kaars bij een Mariabeeld plaatsen. In Tabel 1 zijn de teksten van de verschillende Ave Maria's weergegeven. Tevens geef ik de tekst van het Weesgegroet weer, de vertaling van het Latijnse Ave Maria, en een bekend gebed.

Tabel 1 Ave Maria – verschillende teksten

Nederlandse Weesgegroet	Latijn (Bach/ Gounod; Schubert)	Noa	Ons lieve Vrouwke
<p>Wees gegroet, Maria, vol van genade, de Heer is met u. Gij zijt de gezegende onder de vrouwen en gezegend is Jezus, de vrucht van uw schoot. Heilige Maria, Moeder van God, bid voor ons, zondaars, nu en in het uur van onze dood. Amen.</p>	<p>Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum; benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui, Iesus. Sancta Maria, Mater Dei, ora pro nobis peccatoribus nunc et in hora mortis nostrae. Amen.</p>	<p>Ave Maria Where have you been hiding? Don't you know we need you Things are looking pretty bad down here I know that there is beauty Gentleness and laughter These are things you always stood for Help us find them too <i>Refrain:</i> Hey, there Maria! Santa Maria, Maria May I take a liberty And say that it's a shame to me Not to live in harmony We're all just hoping someone will step forward singing Amen, Amen Ave Maria Where have you been hiding? Don't you know we need you? Things are looking pretty bad down here I know you hear the fighting See the torch we're lighting On our quest for peace and freedom Help us see this through <i>Refrain</i></p>	<p>Heel de wereld die kent het beeld van ons lieve vrouwke. In Den Bosch, de Sint Jan, in Lourdes, bij ons op het schouwke. En verlies ik soms efkes de moed, dan vouw ik m'n handen, bid dan zachtjes een 'Wees Gegroet', lat een kèrske branden. Bid vur ons lieve vrouwke, Ave Maria. Moeder van alle minsen en òk van jou en van mèn. Lat mèn hier efkes zitten, Ave Maria. Bij uw beeld en de bloemen, efkes veilig zèn. Elk bruidspaar hi daor een woord van trouw gegeven. Mè de kars nar Maria en vraagt samen hur zegen. Lieve vrouw, gift ons kracht, wil ons helpen in moeilijke tijden. Bid vur ons, sta ons bij, wil ons steeds in 't leven beg'leiden. Bid vur ons lieve vrouwke, Ave Maria. Moeder van alle minsen en òk van jou en van mèn. Lat mèn hier efkes zitten, Ave Maria. Bij uw beeld en de bloemen, efkes veilig zèn.</p>

Motivaties

Uit interviews met zowel nabestaanden die betrokken waren bij de voorbereiding van een uitvaart als diverse uitvaartprofessionals (ritueelbegeleiders, uitvaartleiders, voorgangers) bleek dat de motivaties om een Ave Maria te kiezen als uitvaartmuziek zeer divers zijn. Op basis van deze interviews onderscheidde ik vier categorieën: Ave Maria als uiting van ‘ons christelijk geloof’; Ave Maria als uiting van het christelijk geloof van de overledene; Ave Maria als een mooi lied; Ave Maria als uitvaartlied (zie ook Bruin-Mollenhorst 2019).

Ten eerste wordt het Ave Maria gekozen om uitdrukking te geven aan de christelijke identiteit van de overledene en de nabestaanden. Het Ave Maria kan zowel klinken in een uitvaart waarin meer christelijke elementen zijn, als in een uitvaart waarin het lied het enige christelijke element is.⁵ Het getoonzette Ave Maria kan, maar hoeft niet een vervanging te zijn van het gesproken Weesgegroet: beide kunnen een plaats vinden in een uitvaart. Hoe dit in de praktijk vorm krijgt, is afhankelijk van de wensen van de nabestaanden en de voorganger die de uitvaart leidt.

Een tweede motivatie om naar een Ave Maria te luisteren bij een uitvaart, is om uitdrukking te geven aan de christelijke identiteit van de overledene. Deze tweede motivatie onderscheidt zich van de eerste, doordat in deze tweede motivatie de nabestaanden zich niet als christelijk identificeren. Dat wil zeggen: de nabestaanden zien het Ave Maria wel als een christelijk lied, maar omdat ze zelf niet christelijk zijn, gebruiken ze het lied niet om hun eigen christelijke identiteit ermee uit te drukken. Het Ave Maria wordt gekoppeld aan de christelijke identiteit van de overledene: ‘we luisteren naar het Ave Maria, een gebed dat voor haar heel belangrijk was’. Het wordt op deze manier een lied dat voornamelijk bijdraagt aan het personaliseren van de uitvaart. Tijdens mijn observaties van uitvaarten, woonde ik een uitvaart bij van een Brabantse mevrouw voor wie Maria heel belangrijk was. ‘Ons lieve Vrouwke’ was daardoor niet alleen verbonden met de christelijke identiteit van de overledene, maar ook met het ‘Brabander zijn’.

Hoewel het Weesgegroet meer geassocieerd wordt met, en een plek heeft in de Rooms-Katholieke Kerk en niet binnen de Protestantse Kerk, klinkt het getoonzette Ave Maria ook bij uitvaarten van protestantse overledenen. Een muzikale variant kan een uitkomst zijn wanneer nabestaanden worstelen met het al dan niet opnemen van een of meer christelijk elementen in de uitvaart. Door te luisteren naar een muzikaal Ave Maria, klinkt er wel een Ave Maria en is er toch een christelijk element, maar wordt het niet als een

gebed uitgesproken. Voor veel nabestaanden is een Ave Maria een goede optie om ‘toch iets christelijks’ in de uitvaart te hebben.

Een derde motivatie om naar het Ave Maria te luisteren betreft de muzikale voorkeur van de overledene: de overledene vond bijvoorbeeld het Ave Maria van Bach/Gounod prachtig en wilde het graag op de uitvaart laten klinken (hoewel de muzikale voorkeur van nabestaanden ook een rol kan spelen bij het kiezen voor uitvaartmuziek, werden deze in de interviews niet genoemd wanneer het ging om de keuze voor een Ave Maria). Hierbij gaat het om de klank van het Ave Maria en niet om de christelijke achtergrond van het lied.

In de vierde en laatste categorie wordt het Ave Maria gekozen omdat het volgens de nabestaanden bij een uitvaart hoort. Zij horen het Ave Maria uitsluitend bij uitvaarten en vinden dat het lied ‘er nu eenmaal bij hoort’, net zoals een laatste groet bij de kist ‘erbij hoort’. Voor deze mensen komt het Ave Maria niet uit een christelijke context, maar uit een funeraire context.

Uiteraard kunnen de verschillende motivaties voor een Ave Maria overlappen, bijvoorbeeld wanneer naar het Ave Maria wordt geluisterd wanneer men het zowel een mooi stuk klassieke muziek vindt als dat het voor de overledene een belangrijk christelijk lied was. Hierbij moet uiteraard ook worden opgemerkt dat de motivaties voor een Ave Maria kunnen verschillen van persoon tot persoon. Hoewel ik spreek van ‘de nabestaanden’, kunnen er binnen deze groep uiteraard verschillende motivaties voor een Ave Maria zijn.

Opvallend in deze categorisering is dat in de eerste en in mindere mate in de tweede categorie de christelijke tekst van belang lijkt te zijn, terwijl dat in de derde en vierde categorie niet meer het geval is. Dit sluit aan bij eerder onderzoek, waaruit bleek dat de kracht van woorden bij uitvaarten niet alleen schuilt in linguïstische dimensies, maar ook in sociale (herinneringen oproepen) en emotionele (emoties reguleren) dimensies (Bailey en Walter 2016; zie ook Bruin-Mollenhorst 2020).

De speelruimte van het Ave Maria

In dit artikel is duidelijk geworden dat er een brede waaier aan motivaties ten grondslag ligt aan de populariteit van een Ave Maria tijdens een persoonlijke uitvaart. Een Ave Maria wordt niet altijd gekozen omdat het een christelijk lied is, maar ook omdat het ‘bij oma hoort’, omdat het ‘een mooi lied is’, of ‘omdat het bij een uitvaart hoort’. Het Ave Maria heeft zich als het ware – letterlijk en figuurlijk – losgezongen van een exclusief christelijke context.

In de context van een seculariserende uitvaartcultuur en persoonlijke uitvaarten, biedt het Ave Maria dus een zekere speelruimte. Enerzijds zagen we die in de verschillende teksten: in het Ave Maria van Noa zagen we een zekere ‘aanklacht’ omdat Maria afwezig leek te zijn, terwijl ‘Ons lieve Vrouwke’ juist veel meer de rol van het Ave Maria in het Brabantse leven benoemd. De verschillende versies van het Ave Maria bieden speelruimte om te kiezen voor een versie die het meest passend is. Anderzijds zien we het in verschillende toonzettingen: de muziek gecomponeerd door Bach/Gounod heeft een heel andere *sound* dan ‘Ons Lieve Vrouwke’. De verschillende versies van Ave Maria’s (om nog maar te zwijgen van de talloze uitvoeringen door verschillende musici) bieden ruimte voor muzikale voorkeuren.

De speelruimte die in dit onderzoek echter het duidelijkst naar voren kwam, ligt op het grensvlak van een seculariserende uitvaartcultuur en de persoonlijke uitvaart: wanneer nabestaanden worstelen met de christelijke identiteit van de overledene omdat ze zichzelf niet als christelijk identificeren (zoals in de hierboven beschreven tweede categorie van motivaties), kan het Ave Maria een voor de nabestaanden acceptabele manier zijn om uitdrukking te geven aan de christelijke identiteit van de overledene. Enerzijds wordt er zo tóch nog een link met het christendom gelegd, terwijl het anderzijds ook in dienst staat van het personaliseren van een uitvaart. Het ‘briefje van oma’ uit het openingsvignette van dit artikel zou zomaar beantwoord kunnen worden met een Ave Maria – in welke versie dan ook.

Het is aan de uitvaartleiders, -sprekers, ritueelbegeleiders of andere voorgangers om de nabestaanden bij de voorbereiding van een uitvaart al bij de hand te nemen en te laten zien hoe muziek een zekere speelruimte kan bieden, zeker wanneer het ‘briefje van oma’ families voor moeilijke keuzes stelt wanneer de wensen van de overledene niet overeenkomen met de wensen van de nabestaanden. In de uitvaartbranche en in de kerkelijke opleidingen – en daarbuiten – ligt een taak om hier verder over na te denken, om mensen hierin te trainen, en om de speelruimte te benutten.

Noten

- 1 Met ‘nabestaanden’ bedoel ik in dit artikel, tenzij anders vermeld, de beperkte kring van nabestaanden die direct betrokken is bij de uitvaart.
- 2 Hoewel het veldwerk uit eerder onderzoek komt, is er een duidelijk onderscheid tussen eerdere publicaties en het huidige artikel. In eerdere publicaties werd het Ave Maria tezamen met muzikaal uitvaartrepertoire waarin de woorden hemel en engel voorkomen, begrepen vanuit rouwtheorie en de rol die dit repertoire speelt bij een zogenaamde *continuing bond*. In het huidige artikel wordt de populariteit van het Ave Maria begrepen vanuit een seculariserende en individualiserende uitvaartcultuur, en wordt het begrip ‘speelruimte’ geïntroduceerd.
- 3 Zie <https://lvc-online.nl/cremeren-in-nl/aantallen/> (geraadpleegd 26 juli 2023).
- 4 Zie bijvoorbeeld de Monuta Uitvaartmuziek Top 10, <https://www.monuta.nl/uitvaart/mogelijkheden-bij-een-uitvaart/uitvaartmuziek/>; of de DELA uitvaartmuziek Top 100, <https://www.dela.nl/inspiratie/dit-is-onze-uitvaartmuziek-top-100> (geraadpleegd 26 juli 2023).
- 5 Of, wanneer en door wie een uitvaart christelijk of kerkelijk genoemd wordt, is voor dit artikel niet relevant.

Literatuur

- Adamson, Sue, en Margaret Holloway. 2012. “‘A Sound Track of Your Life’: Music in Contemporary UK Funerals.” *OMEGA* 65, no. 1: 33-54.
- Bailey, Tara, en Tony Walter. 2016. “Funerals Against Death.” *Mortality* 21, no.2: 149-66. <https://doi.org/10.1080/13576275.2015.1071344>.
- Bruin-Mollenhorst, Janieke. 2019. “Funeral Music between Heaven and Earth.” In *Music and Death: Interdisciplinary Readings and Perspectives (Emerald Interdisciplinary Connexions)*, geredigeerd door Marie J. Bennet en David Gracon, 7-18. Bingley: Emerald Publishing Limited.
- Bruin-Mollenhorst, Janieke. 2020. “The Musical Eulogy and Other Functions of Funeral Music.” *OMEGA* 82, no. 1: 25-41. <https://doi.org/10.1177/003022281879999>.
- Bruin-Mollenhorst, Janieke. 2021. *Time to Say Goodbye? A Study on Music, Ritual and Death in the Netherlands*. Amsterdam/Groningen: Institute for Ritual and Liturgical Studies/Centre for Religion and Heritage. <https://doi.org/10.21827/61a0dac79b61>.
- Cappers, Wim. 2012. *Aan deze zijde van de dood. Funeraire componenten van seculariserende cultuurlandschappen in Nederland 1576-2010*. Arnhem.
- Caswell, Glenys. 2011. “Beyond Words: Some Uses of Music in the Funeral Setting.” *OMEGA* 64, no. 4: 319-34. <https://doi.org/10.2190/OM.64.4>.
- Garrido, Sandra, en Jane W. Davidson. 2016. “The Modern Funeral and Music for Celebration: Part I, II.” In *Music and Mourning*, geredigeerd door Jane W. Davidson en Sandra Garrido, 9-31. Oxon/New York: Routledge.

- Hoondert, Martin J.M., en Wim Ruessink. 2007. "Muzikale vormgeving van de rooms-katholieke en protestantse uitvaartliturgie." In *Vaarwel: Verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen*, geredigeerd door Louis van Tongeren, 55-75. Kampen: Gooi en Sticht.
- Mathijssen, Brenda. 2013. "Pastors and relatives. Enacting Protestant and Catholic funeral liturgies in the Netherlands." In *Changing European Death Ways*, geredigeerd door Eric Venbrux, Thomas Quartier, Claudia Venhorst en Brenda Mathijssen, 213-39. Munster: LIT Verlag.
- Mathijssen, Brenda. 2017. "Zin- en Vormgeven aan de Dood." *Yearbook for Ritual and Liturgical Studies* 33: 92-104.
- Mathijssen, Brenda, en Claudia Venhorst. 2019. *Funerary practices in the Netherlands*. Bingley: Emerald Publishing Limited.
- Polspoel, Arthur. 2007. "De pastorale betekenis van de uitvaart in een geseculariseerde samenleving." In *Vaarwel: Verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen*, geredigeerd door Louis van Tongeren, 127-45. Kampen: Gooi en Sticht.
- Post, Paul. 2021. *Rituelen: Theorie en praktijk in kort bestek*. Almere: Parthenon.
- Tongeren, Louis van, red. 2007. *Vaarwel: Verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen*. Kampen: Gooi en Sticht.
- Venbrux, Eric, Janneke Peelen en Marga Altena. 2009. "Going Dutch: Individualisation, secularisation and changes in death rites." *Mortality* 14, no. 2: 97-101. <https://doi.org/10.1080/13576270902807508>.
- Venbrux, Eric, Meike Heessels en Sophie Bolt. 2008. *Rituele creativiteit: Actuele veranderingen in de uitvaart- en rouwcultuur in Nederland*. Zoetermeer: Meinema.
- Venhorst, Claudia, en Brenda Mathijssen. 2017. *DOOD: Wegwijs in de Nederlandse uitvaartcultuur*. Almere: Parthenon.